

Bir üniversitenin olmazsa olmazları üzerine...

Doç. Dr. Nüket Örmek Bükten
Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Deontoloji / Tıp Etiği ve Tarihi AD
buken@hacettepe.edu.tr

Bilginin ürettiği temel kurumlar olan üniversiteler şüphesiz günümüz bilgi toplumunun en önemli kurumlarıdır. Kökeni çok eskilere gitmesine rağmen modern anlamda üniversite, ulus-devletlerin yaygın kazanmaya başladığı 19. Yüzyıl boyunca milli kültürü oluşturmak ve devlet idaresinde yer alacak seçkin insanları yetiştirmek için ortaya çıkmıştır. Geleneksel Batı üniversitesi, kuram ile pratik arasında ayırım yapan; özerkliğine önem veren ve fildişi kulede temel amacı "gerçeği aramak" olan entelektüel bir elit kurum olmuştur.

Zamanla bu akademik kurumların işlevleri bütün dünyada ciddi anlamda tartışılmaya başlanmıştır. Bir taraftan bilgi üreten kurumlar olarak üniversiteler yükseltilirken, öte yandan etkin ve verimli çalışmadıkları, kıstlı kamu kaynaklarını israf ettikleri iddiasıyla eleştirilmişlerdir.

Önceleri geleneksel olarak topluma ilişkisi aşgari düzeye olan, kendi içine kapanmış bir fildişi kulede faaliyet gösteren üniversite imajı yaygınca zamanla üniversitenin bu imajını değiştirmesi ve kendisini günümüzdeki yeni küresel dünyaya uyumlu hale getirme çabaları devam etmiştir. Bu anlamda yüksek rekabet gücüne sahip, ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak, üstün vasfili bireyler yetiştirmek ve böyle bir ekonominin gereksinim duyduğu teknik ve yönetsel bilgiyi sağlayacak bir üniversite yapılandırılması gerçekleştirilmeye önem kazanmıştır.

Belirtilen bu amaçlar yükseköğrenimin hedefleri arasında olmakla birlikte, günümüzdeki gibi sadece bu amacı öne çıkarmayan üniversiteleri meslek eğitimi veren bir tür yüksekokula indirgemeye riskini taşıdığı ve bu durumun akademik özgürlük ve özerklik için de tehlikeler içerdiğini söyleyerek süreç eleştiriler getirilenler de olmuştur.

Elbette bir bilim insanının hangi konuda araştırma yapacağına, ne tür düşünceler üreteceğine özgürce karar vermesinden daha doğal bir şey yoktur ancak araştırmacı bu faaliyetleri için yapılan ödemenin kaynağı olan vergileri ödemeyenlere karşı yani topluma karşı da sorumludur.

Yapılacak olan araştırmaların toplumun bir sorununa çözüm üretecek, pragmatik yapıda olması ve kaynakların heba edilmemesi önemlidir. Bu nedenle, sınırlı toplum kaynaklarının hangi araştırmalara yönlendirileceği; hem hangi alanlara öncelik tanınacağı, hem de kimlerin bunu en verimli ve kaliteli şekilde yapacağı konusunda karar verici mekanizmaların geliştirilmesi önemlidir.

Günümüzde bilimsel araştırmalar ile kapitalist piyasa arasında yakın bir ilişki vardır. Araştırma fonlarının sağlanmasında özel sektör kuruluşlarının önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bu da beraberinde yapılan araştırmaların özel yararının mı yoksa toplumsal yararının mı daha fazla olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

Üniversitenin toplumsal yarar yanında, bu yararları da gözetmesi doğal ve gereklidir. Bununla birlikte, üniversite sadece "parayı verenin düdüğü çalacağı" bir kurum olarak da düşünülmemelidir. Devlet sansürü kadar

piyasa sansürü de sakıncalıdır. Üniversite devletten aldığı bütçenin dışında döner sermaye vasıtasıyla üniversite dışından proje olarak ve/veya dışarıya hizmet sunarak kendisine ek kaynak yaratırken, bu durum üniversitenin sadece para kazanma amacına odaklanmış bir tür kar amaçlayan şirket olarak görülmesine yol açmamalıdır. Aksi takdirde üniversite mensupları özel kuruluşların Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) personeli olarak görülebilir ve üniversite de ticari bir kuruluş gibi algılanabilir.

Üniversite sadece devlet kurumlarına karşı değil, aynı zamanda özel sektör kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarına karşı da özerkliğini koruyabilmelidir.

Çoğulcu ve dinamik bir toplumda araştırmalara ayrılan paranın birçok farklı kanaldan dağıtılması daha sağlıklı görünmektedir. Kamu kesimi belli alanlarda bilginin sınırları zorlayan ileri araştırmalar yapılmasını isteyebilir. Özel şirketler tek tek veya konsorsiyum halinde üniversitelerden bilgi ve teknik üretiminde destek alabilirler.

Sivil toplum kuruluşları üniversitelere bazı araştırmalar yaptırabilir, değişik konularda yaratıcı fikirler, düşünceler, çözümler üretmelerini isteyebilir. Piyasanın talep göstermediği pür araştırma konularının veya ekonomik geri dönüşü çok uzun vadeli veya hiç olmayan, fakat yine de toplum için değerli olan konuların, böyle bir sistemde ihmale uğramayacağı mekanizmaların oluşturulması da önemle düşünülmelidir. Böyle bir tehlike, serbest pazar ekonomisini seçmiş toplumlarda, sadece eğitim ve araştırmada değil hemen her alanda mevcuttur. Bu konularda, toplumun devlet aracılığıyla destekte bulunması gerekir. Bunun ötesinde, kuşkusuz dinamik bir toplum, merkez düşünceler dışında aykırı düşünceler ve sanatsal üretim için araştırmacı ve sanatçılara açık çek verebilir ve toplumun zaman içinde gelişebilmesi ve dünyaya ayak uydurabilmesi için bu gereklidir.

Yine bu tür uğraşların sivil toplum veya devlet tarafından, sonuçları ne olursa olsun belli ölçüler içinde desteklenmesi gerekir.

İdeal bir üniversitenin "olmazsa olmaz" kabul edilen gereklilikleri vardır:

- Akademik özgürlük,
- Akademik özerklik,
- Akademik etik,
- Akademik liyakat,
- Akademik hareketlilik.

Bu olmazsa olmazlardan özellikle ilk üçü ideal üniversitenin çekirdeğini oluşturan kavramlardır ve günümüz Türkiye'sinde bu değerlerin hayata geçirilmesinde alınan onca yola rağmen, geri dönüşlerin, kayıpların, olumsuzlukların yaşanması talihsizliktir.

Akademik Özgürlük

Akademik özgürlük, üniversitede çalışan bireyin özgürlüğünün sağlanması ile ilgili olup, ideal üniversitenin en temel kavramlarından birisidir. Akademik özgürlük; akademik topluluğun, başkalarının siyasi, felsefi veya epistemolojik inanç ve düşüncelerine bağlı olmaksızın, kendi fikirlerine göre bilimsel araştırmalarını yapabilmelidir ve görüşlerini özgürce ifade edebilmelidir. Üniversite öğretim elemanlarının sahip olması gereken akademik özgürlüğün üç temel boyutu vardır:

Araştırma yapmak ve bunların sonuçlarını yayınlamak,

Üniversitede ders verirken neyi, nasıl anlatacağına karar vermek,

Araştırma ve düşüncelerinden dolayı kurumsal sansüre ve baskıya maruz kalmamak.

Benzer şekilde, akademik özgürlük, bilimsel çalışmaların kontrolünün üniversite dışı kurumlara yerine bilim insanlarına bilimsel ölçütleri kullanarak yapılması anlamına gelmektedir. Akademik özgürlük, akademisyenin ve/veya bilim insanının çalışmalarında ve düşüncelerini ifade etmesinde serbestliğe sahip olması şeklinde anlaşılmalıdır. Yani üniversite öğretim üyeleri işlerini kaybetme tehlikesine maruz kalmaksızın, bilinenleri sorulmaya ve çelişkili görüşlere sahip olma hakkına sahiptir.

Öte yandan, akademik özgürlük mutlak bir kavram olarak da düşünülmemelidir. Genel olarak tüm özgürlüklerde olduğu gibi, sorumluluk ve sınırlamalar da içerir. Dışsal bir baskıya maruz kalmadan akademisyenin bilimsel etik kurallarına uyması ve toplumsal bir sorumluluk taşıdığı bilincinde olması gerekmektedir. Eğer akademisyenler kendilerine tanınan özgürlükleri ve hakları istismar edecek şekilde kullanırlarsa, bu özgürlük ve hakların iktidar sahipleri tarafından kısıtlanma olasılığı ortaya çıkacaktır. Bu nedenle üniversite içi bilimsel ve etik denetim mekanizmaları önemlidir ve kurum içi bu denetim, dış denetime ve siyasi iktidarın müdahalesine gereksinim doğurmayacak şekilde yapılmalıdır.

Akademik özgürlük, doğası gereği her türden iktidar sahibi için bir tehdit oluşturmaz. Üniversite mensuplarının tasfiyeleri veya iktidar kızırdan öğretim elemanlarının şu veya bu şekilde cezalandırılması veya çeşitli haklardan mahrum bırakılması özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde az görülen uygulamalar değildir. Gelişmiş bir bilim topluluğunun olmadığı, kendi içinde bütünlüğe sahip bir bilimsel çevrenin bulunmadığı ülkelerde devletin veya siyasi iktidarın bilimi denetim altına alma ve müdahale etme çabaları sıklıkla görülebilmektedir.

Akademik Özerklik

Tarihsel olarak örgütlenme biçimine bakıldığında üniversitenin zanaatkar merkezli bir ortaçağ ekonomik ve toplumsal yapısına benzediğini ve bu yapının günümüzde de varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Ortaçağ Avrupa'sında üniversiteler kendi kendilerini yöneten, mevcut hukuk sisteminin dışında olan kurumlardır. Ortaçağın bilim ve düşünce özgürlüğü üzerindeki etkilerinin bir birikimi olsa gerek, üniversitelerdeki akademik özgürlük, Berlin Üniversitesinin kurucularından Wilhelm Von Humboldt'un girişimleri ile resmileştirilmiştir. 1809 yılında kurulan Berlin Üniversitesinin çatısını ve bilimsel anlayışını belirleyen Humboldt

üniversitenin hedefini şöyle belirlemiştir; Öğretimin felsefe aracılığı ile sağlanması.

Temel bilimlerin derinleşmesine işlenmesi,

Araştırma ve öğretim birliğinin sağlanması,

Devlet ve kiliseye karşı olmak.

Modern batı üniversitelerinin ürettiği bilgi ve teknoloji bugün yine kendilerini destekleyen devlete artı değer olarak geri dönmektedir, ancak bu durum üniversitelerin idari, mali özerkliğine sahip olmalarına engel değildir. Üniversiteler kendi bilim politikalarına uygun olarak bütçesini yapan, ulusal ve uluslararası bilim kuruluşları ile organik bağ kurabilen ve kararlarında kendi idari, etik kurallarına bağlı kurumlar olmalıdır.

Özerk üniversite kavramı ile genellikle ifade edilmek istenen, üniversitenin gerek yönetsel, gerekse de bilimsel bakımdan devlete karşı özerk olmasıdır. Yönetsel açıdan, üniversitelerin çeşitli devlet kurumları tarafından denetlenmesi, bir dereceye kadar haklı çıkarılabilir.

Devlet bütçesinden pay alan üniversitenin vergi ödeyen yurttaşlara karşı toplumsal yükümlülüğü olduğu, bütçeden aldığı bu payı yurttaşlara en çok fayda sağlayacak şekilde harcaması gerektiğini söylemiştik an-

meye çalışan bir kurum olarak gelişmiştir. İktidar ve/veya güç, bilgi ile sıkı bir şekilde ilişkilidir.

Pozitivizmin birbirinden bağımsız gördüğü bilgi ve iktidarı Fransız düşünürü Foucault birbiriyle bağlantılı şekilde yorumlamıştır. Güç ilişkileri bilginin gelişmesine neden olurken, bilgi de güç kullanımına imkân tanımaktadır. Güç bilgiyi oluşturur. Bunun nedeni yalnızca kendisine hizmet etmesinden ötürü bilgiyi özendirilmesi veya yararlı olmasından dolayı onu uygulaması değildir. Bir bilgi alanının karşılıklı oluşumuna dayanmayan bir güç ilişkisi bulunmadığı gibi, güç ilişkisi öngörmeyen veya oluşturmayan herhangi bir bilgi alanı da olamaz.

Üniversiteler üstünlüğe evrensel kurumlara olup geçmişten günümüze otoriteden bağımsız olarak bilgi üretmek ve yaymak konusunda çetin bir mücadeleden geçerek bugünlere kadar gelmişlerdir.

Batıdaki köklü üniversiteler bu mücadelede bir adım öne geçmelerine karşın, onların da mali yönden bağımlı oldukları, yönetimlerinde doğal olarak parayı veren güçler tarafından kontrol edilme istendikleri bilinmektedir. Üniversiteler bu bağlamda hep otoriteye karşı, özgür tartışma ortamında, eleştirel düşünceleri savunmuşlardır.

Bu tartışmaların yapılabilmeye için her türlü düşüncenin; otoriteye, tabulara ve kişilere bağlı olmaksızın, korku ile değil, sevgi ve paylaşımla tartışılması gerekmektedir.

Bu bağlamda üniversite ortamı karşılıklı diyalektik tartışma ortamında herkesin kendisini ifade edebileceği şansını bulması nedeniyle de tam demokratik kurumlardır.

Kurumlara genellikle bu tartışma ortamını yürütebilecek belirli bir felsefi görüş geliştirmiş ve bunu bir yaşam biçimi olarak kabul etmiş seçkin kişilerin alınması gerekliliği bu nedenle önemlidir.

İşte bilimsel düşünce ve bilim, kişileri bu anlamda özleştirirken, toplumun tüm bireylerini ortak değerlerle birbirine bağlamada da tutkal görevi görür çoğu zaman. Toplumun oluşturulan bireylerin her birinin düşünceleri birbirinden farklı olduğundan bireysel usurları düşünenler yalnız kendi düşüncelerinin doğru olduğunu sanabilirler. Bu sanılar birlikte çalışmaya, dahası görüşüp konuşmaya engel olabilir. Öyleyse hem toplumun bütün bireylerini ortak kanılarda birleştiren, hem de uygulamaya dayanan sonuçlarındaki başarıyı kişisel olmayan bilimsel verilere gereksinim vardır.

Çağdaş devlet bir halk hükümeti olduğu kadar bir bilim hükümetidir de. Toplumun lokomotif pratik siyaset değil, bilimsel düşünce olmak durumundadır.

Tren bu lokomotifin peşinde yola çıkan vagonlar kimi ara hatlarda takılı kalabilir, onları toplayıp yeniden lokomotifin peşine almak ve bilimin öncülük ettiği uygarlık treninin tüm vagonlarını aynı yolda, aynı hızla gitmesine sağlamak durumundayız bizler; "ben tek başıma ne yapabilirim diye düşünen milyonlar..."

